18 лева

9 789543 781188

REALIA BYZANTINO-BALCANICA

СБОРНИК В ЧЕСТ НА 60 ГОДИШНИНАТА НА ПРОФЕСОР ХРИСТО МАТАНОВ

REALIA BYZANTINO-BALCANICA

СБОРНИК В ЧЕСТ НА 60 ГОДИШНИНАТА НА ПРОФЕСОР ХРИСТО МАТАНОВ

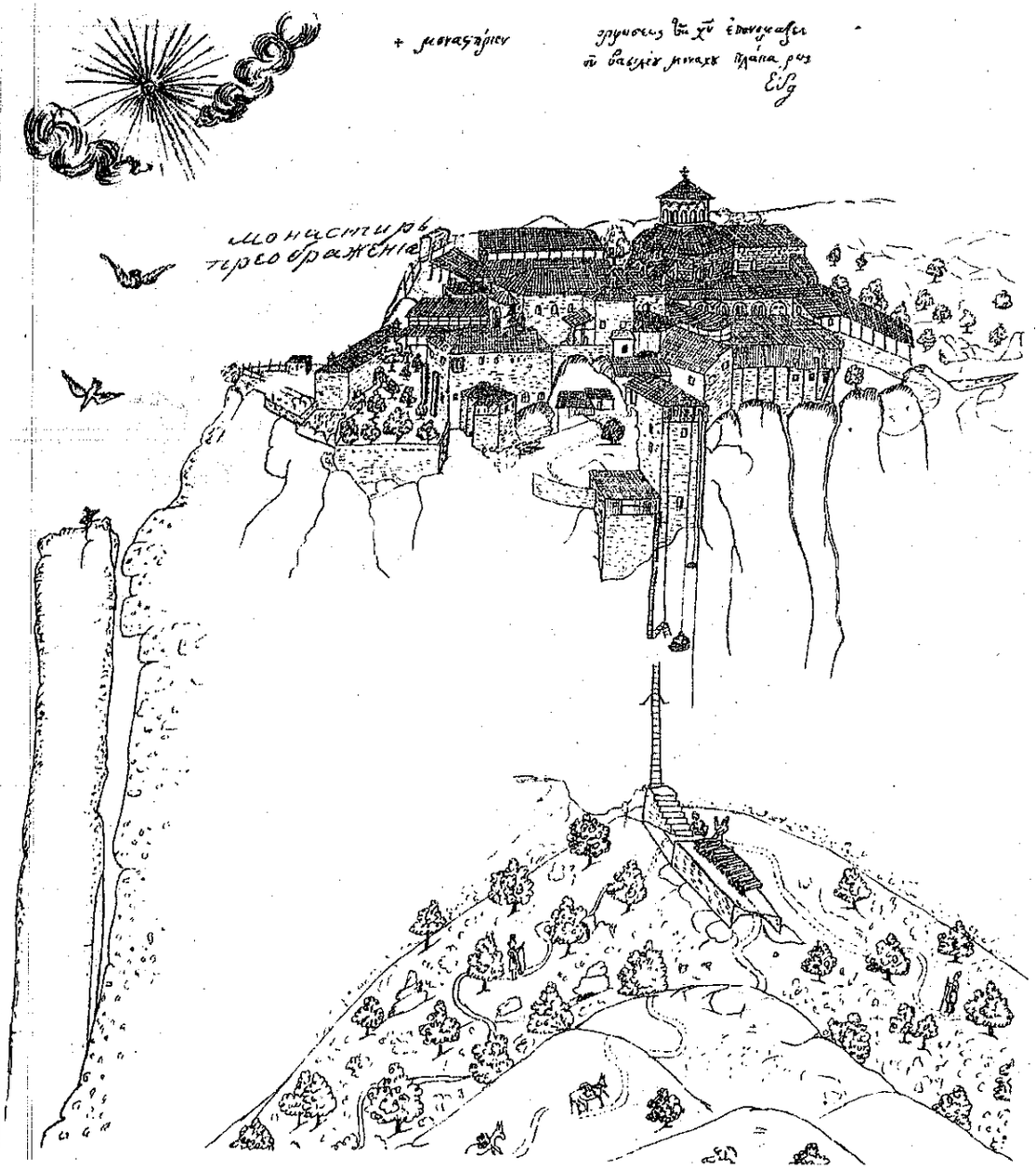

REALIA BYZANTINO-BALCANICA

STUDIA IN HONOREM LX ANNORUM
PROFESSORIS CHRISTI MATANOV

СБОРНИК В ЧЕСТ НА 60-ГОДИШНИНАТА
НА ПРОФЕСОР ХРИСТО МАТАНОВ

© 2014 Александър Николов, Ангел Велинов, Ани Истаткова–Иванова, Анна Кочанкова, Бисер Георгиев, Васил Нинов, Василка Тъпкова-Заимова, Васко Арнаудов, George Dimov, Георги Николов, Георги Парпулов, Герасим Петрински, Деница Кръстева, Димитър Димитров, Димитър П. Димитров, Димитър Попов, Елена Костова, Жарко Вуйошевиќ, Златина Иванова, Ивайла Попова, Иван Йорданов, Иван Първев, Йоанна Бенчева, Йоргос Христидис, Казимир Попконстантинов, Калина Минчева, Красимира Гагова, Кирил Павликянов, Мария Баръмова, Мартин Иванов, Милияна Каймакамова, Мира Маркова, Момчил Панайотов, Никола Дюлгеров, Николай Кочанков, Пенка Данова, Росина Костова, Румен Бояджиев, Снежанка Ракова, Теодор Димитров, Тодор Попнеделев, Христо Беров, Цветелин Степанов, Юра Константинова

© Ани Истаткова-Иванова, предпечат и дизайн на корицата, 2014 г.
© Тангра ТанНакРа ИК, издател, 2014 г.

Издаването на сборника е подпомогнато от Фонд научни изследвания
на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

ISBN 978-954-378-118-8

Всички права са запазени.
Не е разрешено публикуването на книгата или на части от нея под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин без изричното писмено разрешение на издателите.

REALIA BYZANTINO-BALCANICA

STUDIA IN HONOREM LX ANNORUM
PROFESSORIS CHRISTI MATANOV

СБОРНИК В ЧЕСТ НА 60-ГОДИШНИНАТА
НА ПРОФЕСОР ХРИСТО МАТАНОВ

ЦЕНТЪР ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ
ТАНГРА ТанНакРа ИК
СОФИЯ, 2014

ВИЗАНТИЙСКИЯТ ГРАД НА БАЛКАНИТЕ И В МАЛА АЗИЯ (СРЕДАТА НА VI – СРЕДАТА НА VII ВЕК) – УПАДЪК, ТРАНСФОРМАЦИЯ И ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО

Ангел Велинов

Градският живот във Византия е една от основните социални и културни черти, които са характерни за Източната римска империя. Тя наследява развита урбанистична мрежа от своето антично минало и същевременно я изменя и допълва. Макар че градският живот във Византия никога не изчезва и през цялата история на Империята съществуват големи градове, мрежата от населени места претърпява редица кризисни моменти и трансформации на своята структура. Варварските нашествия, както и поредица от природни бедствия и епидемии се отразяват негативно върху градовете на Византия, върху нейната селищна структура и върху обществото като цяло. Редица населени места и цели области са опустошени в резултат на грабежи и военни действия, а мерките, които се предприемат за тяхното възстановяване в много случаи се оказват неефективни.

Не по-малко значение за упадъка и трансформацията на градския живот в империята има политиката на централната власт, както и някои социално-икономически тенденции през този период. Още от III в. Империята преднамерено следва политика на „рационализирани модели“ на градско разпределение. Тя е свързана най-вече с фискалната и икономическата политика на държавата към градовете, при която едни населени места са лишени от статут и привилегии, а на други са дадени такива[1]. Ефектът от фискалната намеса на държавата, заедно с централизирането на имперската бюрокрация изглежда се отразяват върху

[1] *Haldon, J.* The Idea of the Town in the Byzantine Empire. – In: The Idea and Ideal of the Town between Late Antiquity and the Early Middle Ages. Ed. by G. P. Brogilo and B. Ward-Perkins. Leiden-Boston-Köln, 1999, p. 5.

поведението на провинциалните елити към техните градове. Тези елити са все по-малко заинтересовани да строят и поддържат обществени сгради като бани, театри, улици и акведукти. Археологическите данни показват, че много от чертите на класическата градска структура, характерна за Античността са занемарени още от края на V в. Строителството в населените места след средата на VII в. е свързано преди всичко с изграждането на крепости, църкви и монашески центрове. Подобна промяна свидетелства както за изменения в начина на живот, така и за издигане на нов вид градски елит. Ролята на епископите все повече нараства и те започват да оглавяват градските съвети, изместващи съсловието на куриалите и другите представители на местния елит. Може да се каже, че намаляващите възможности на градовете и адекватността на техните куриали при поемането на фискалните изисквания на държавата са процеси, свързани с упадъка на социалното, културното и икономическото значение на градовете за местните елити.

Съвременните изследвания върху историята на градовете във Византия през VI–VII в. се съсредоточават върху няколко основни аспекта. На първо място стои въпросът за физическото оцеляване на градовете и техния упадък. Проучванията се концентрират върху размера на градовете, гъстотата на населението и тяхното икономическо състояние. Също така изследователите проучват вътрешната трансформация на територията, която заемат оцелелите градове, както и промяната на обществените пространства в тях. Появата на християнска топография и упадъкът на класическия идеал за градски живот са сред основните характеристики на тази трансформация. Термините, с които се описват градовете в изворите, отразяват поредица от идеологически предразсъдъци, които само отчасти отговарят на нашата представа за „действителност“. Има много поселения, които не спадат нито към градската, нито към селската категория[2].

[2] *Dunn, A.* The Transformation from Polis to Kastron in the Balkans (III–VII cc.):

В края на VI в. се наблюдава тенденция за занемаряване на градовете и техните черти, характерни за класическата им структура. Много постройки не са поддържани, а системите за водоснабдяване са изоставени, което вероятно е свързано с намаление на населението. Промяната не означава непременно упадък на търговията и градската икономика. От друга страна тези изменения са белег за промяна в начина на живот.

Мнозина изследователи подчертават разрушителната роля на славяните над градовете в балканските провинции на империята. Наистина техните нападения се отразяват негативно върху различни аспекти от живота на населението във Византия, но градският живот на Балканите претърпява редица промени много преди славянските нашествия да го засегнат. Животът в късноримския свят е различен от представата за класическата цивилизация, която много историци имат, описвайки техните нашествия[3].

Въпреки опустошенията, които славяните и други варвари причиняват на Балканите, Империята предприема действия за възстановяване на засегнатите провинции. Строителната програма, предприета от император Юстиниан I (527–565) е една от най-мащабните стъпки в

general and regional perspectives. – BMGS, 18, 1994, 60–81. Според античната представа полис е населено място с ясно определени идеологически, юридически и институционални атрибути – съветническо тяло, съставено от богати земевладелци, серия права, обединени от термина *dikaion poleos*, обществени постройки и служби, поддържани от местни такси и вноски, включително за осигуряване на вода, бани, театри, пазари, храмове, администрация и др. Виж: *Haldon, J.* The Idea of the Town in the Byzantine Empire, p. 3. За дефиницията за град вж. *Koder, J.* The Urban Charakter of the Early Byzantine Empire: Some Reflections and Settlement Geographical Approach to the Topic. – In: Seventeen International Byzantine Congress: Major Papers. New York, 1986. През VI в. терминът *„полис"* поне на теория се свързва с наличието на епископ и съответната църковна организация. Другата характеристика, с която се свързват градовете, е наличието на фискалната администрация, която се занимава със събирането на основните данъци в рамките на провинциалната, диоцезна и префектурна администрация. Виж: *Jones, A. H. M.* The cities of the Roman Empire: political, administrative and judicial functions. – RSJB, 6, 1955

[3] *Curta, F.* The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700. Cambridge University Press, 1995, p. 120.

тази насока. Тя променя както мрежата от населени места на полуострова, така и отношенията на империята с варварите. Един от основните източници за тази политика на император Юстиниан I е съчинението *„За строежите"* на бележития византийски историк Прокопий Кесарийски. Още в римската литературна традиция възхвалата на императорската строителна дейност е утвърдена част от техните панегирици. Съчинението на Прокопий е панегирик за императора в качеството му на благодетел за ползите, с които Юстиниан като строител осигурява неговите поданици[4]. Прокопий ясно разграничава големите градове – πόλεις като Диоклецианопол в Тесалия и Евроя в Епир, от новопостроени градове с по-малък ранг – πολίχνια като Прима Юстиниана, Фотике и Фойнике в Епир. Той също така говори за укрепени места – φρούρια. Съществува, обаче разминаване между археологическите данни и сведенията, които ни дава Прокопий. Някои населени места, определени като градове, са по-малки от други, наречени φρούρια[5]. Един от основните приоритети в строителната програма на император Юстиниан, според Прокопий, е възстановяването на занемарените стени като в повечето случаи техният обхват е намален, а в някои случаи населените места са преместени на по-сигурни и естествено защитени места. Такъв е случаят с град Диоклецианопол в Северна Гърция, който е преместен на остров в близкото езеро Кастория[6].

[4] *Saradi, H.* The Byzantine City in the Sixth Century. Literature Images and Historical Reality. Athens, 2006, p. 71.

[5] Виж: *Downey, G.* Procopius of Antioch: A study of Method in the „De Aedificiis". – Byz, 14, 1939, 361–378. Например Прима Юстиниана, според археологическите данни, е по-малка по площ от Никополис ад Иструм, който Прокопий нарича φρούρια. Диана е още по-малко населено място, а е определено като πολίχνια. Също така Нове, който заема много голяма площ (32.5 хектара), е наречен φρούρια. Виж: *Poulter, A. et al.* Nicopolis ad Istrum: A Roman, Late Roman and Early Byzantine City. Vol. I: Excavations 1985–1992. (Society for the Promotion of Roman Studies). London, 1995; *Чичикова, М.* Нове през късноантичната и ранновизантийската епоха. – Във: Сборник в памет на П. Горбанов. (Studia Archaeologica, Suppl. 1). София, 2003, 324–331; *Curta, F.* The Making of the Slavs, p. 121.

[6] *Procopius Caesariensis.* De aedificiis, IV, 3, 1–4.

Както беше отбелязано, промяна настъпва и по отношение на управляващите съсловия в градовете. Ролята на епископите се засилва и те започват да оглавяват местните съвети от знатни граждани. Процесът започва още при император Анастасий (491–518) и се развива особено интензивно при Юстиниан I. Неговите законодателни актове говорят недвусмислено за тази промяна. В една от новелите му (65 от 538 г.), която се отнася до градовете в Мизия, се споменава, че местните съвети могат да заменят куриалите в местната администрация. Друга новела (128 от 545 г.) гарантира на епископа, заедно със съвета на знатните правата да приемат фискалните отговорности на декурионите. На епископите дори е поверена задачата по организиране отбраната на градовете.[7] Наблюдава се тенденция важни църковни центрове и крепостите около тях да заемат първостепенно значение в провинциите. Този процес е съпътстван от обособяване на отделни региони. В своето съчинение *„За строежите"* Прокопий не говори за Средиземна Дакия и Дакия Рипенсис, а по-скоро описва региони, обособени около важни градове – Сердика, Пауталия, Найсос, Ремесиана и Акве. Властта на епископа на Акве върху града, околната територия и крепостите е отразена и в новела на Юстиниан I от 535 г.

В своята *„Тайна история"* Прокопий Кесарийски дава значително по-критична оценка за Юстиниан I и неговата политика към градовете. За Прокопий главният фактор в кризата на градския живот по време на управлението на Юстиниан е упадъкът на класическото образование и на висшата класа, тъй като те са гръбнак на античната градска култура и идентичност. Прокопий насочва своя анализ към упадъка на институциите, от които градът зависи и които поддържат неговата култура. В това свое произведение той разглежда управлението на Юстиниан като репресивно и подчертава, че класическото

[7] *Corpus juris civilis*. Ed. P. Krüger. Berolini, 1954, III, p. 94.

образование е прекъснато от него.[8] За подобни действия се споменава и в други извори – книгите на подозрителните езичници са изгаряни, интелектуалците са арестувани, а академията в Атина е затворена.[9] Прокопий обвинява Юстиниан, че отнема финансовите средства на градовете в Гърция и особено тези, които се ползват за организиране на публични зрелища. В следствие на това обществените сгради са занемарени и никакви градски дейности не могат да се организират. Също така действията на Юстиниан срещу имуществото на градските съветници се възприема като мярка, която отслабва съответните населени места.[10]

Разбира се, действията на Юстиниан I едва ли могат да бъдат основната причина за промените и кризисните явления в градовете на Империята, свързани с изчезването на античната градска култура и традиции, но те са показателни за политиката на централната власт към провинциите. От една страна, Византия се опитва да изгради своята власт в провинциите на базата на новите съсловия и институции, които придобиват влияние в отделните области. От друга страна, Империята се стреми да утвърди окончателно християнството като нова обществена идеология и нов символ на единство и лоялност, който да оформи идентичност, отличаваща византийците от езическите народи, с които Византия е в контакт. Относително независимите и самоорганизирани градски обществени структури, които все още пазят елементи от античната полисна традиция, изчезват и са заменени от местни елити, значително по-силно зависими от централната власт и църквата.

[8] *Procopius Caesariensis*. Historia arcana. Ed. J. Haury, rev. G. Wirth. XXVI, 1–5; XXVI, 6–11.

[9] *Johannes Malalas*. Chronographia. Ed. I. Thurn, Berlin, 2000, p. 424.9–11; 377.17–24; 379.67–68. Английски превод: The Chronicle of John Malalas. Transl. by E. Jeffreys, M. Jeffreys and R. Scott. (Byzantina Australiensia, 4). Melborne, 1986. Виж: *Cameron, Al.* The Last Days of the Academy of Athens. – In: *Idem.* Literature and Society in the Early Byzantine World. London: Variorum Reprints, 1985, art. XIII, 7–30.

[10] *Procopius Caesariensis*. Historia arcana, XXVI, 31–34.

Като цяло обаче градският живот на Балканите преживява упадък, което личи от преобладаващото некачествено строителство, занемарените и тънещи в руини обществени постройки като бани и театри. Улиците стават по-тесни, покрай крепостните стени се строят помещения, а единствените добре построени сгради са църквите. През VI–VII в. градовете придобиват основно военно-административни и защитни функции, а също така имат значение на църковни и фискални центрове.[11]

Усилията на Византия да укрепи своята власт на Балканите във военно и политическо отношение не дават траен резултат. Варварските нападения унищожават голяма част от градовете на полуострова, особено в северната му част, и в резултат на това империята губи своите центрове на власт и влияние. Освен това новата социално-политическа организация и новите съсловия, чрез които Византия се опитва да наложи своята власт в провинциите, явно все още не са укрепнали достатъчно в икономическо и институционално отношение и не са способни да играят ролята на опора на Империята в балканските ѝ провинции. Северните части на полуострова са силно засегнати от варварските нападения и до началото на VII в. почти не остават функциониращи градски центрове. В провинция Крайбрежна Дакия градският живот замира още в края на VI в.[12] Сходно е и състоянието на провинция

[11] *Dunn, A.* The Transformation from Polis to Kastron in the Balkans, 64–67. Виж също: *Аладжов, А.* Византийският град и българите VII–IX в. (по археологически данни). БАН Национален археологически институт с музей. (Дисертации, Т. 4). София, 2010, 81–84.

[12] Рациария съществува до края на VI в. и вероятно е разрушена от аварите през 586 г. Подобна е съдбата и на Улпия Ескус, която съществува до края на VI в. и вероятно също е разрушена от аварите през 585 г. Монтана съществува до края на VI или началото на VII в., когато крепоста е разрушена от авари и славяни. Виж: *Велков, В.* Градът в Тракия и Дакия през късната античност. София, 1959, 74–75; *Velkov, V.* Ratiaria. Eine römische Stadt in Bulgarien. – In: Roman cities in Bulgaria. Collected Studies by V. Velkov. Amsterdam, 1980, p. 78. Във Феликс Ромулиана и Сирмиум също е засвидетелстван градски живот до края на VI в. Виж: *Mircović, M.* Eine spätrömische befestige Villa in der Provinz Dacia Ripensis. – In: Palast und Hütte. Red. H Prückner. Mainz am Rhein, 1982, S. 82; *Idem.* Sirmium – its History from the I Century A. D. to 582 A. D. – In: Sirmium. Archaeological Investigations in Sirmian Pannonia. Vol. I. Ed. V. Popović. Beograd, 1971, p. 5. Сингидунум е разрушен от аварите в началото на VII в. Виж: *Kazhdan, A.* Singidunum. – In: ODB. Vol. III, p. 1904.

Долна Мизия. Абритус съществува до края на VI в.[13] В Никополис ад Иструм старият град е изоставен след хунските нашествия в средата на V в. Ранновизантийският град е издигнат след около 50 години. Новият град се адаптира към конфигурацията на терена и не следва планировката на стария римски град. Няма регулярна улична мрежа, няма агора с прилежащите към нея обществени сгради, а водопроводът е изоставен. Разкрити са основно казарми и църковни сгради.[14]

В ранновизантийския град на хълма Царевец е разкрит култов комплекс, базилика, епископска резиденция, мартириум, а също и казарми и административни постройки. Градът съществува до средата на VII в., когато е унищожен от пожар.[15] В Нове и Дорустурум също е засвидетелстван градски живот до началото на VII в.[16] За разлика от повечето градове в северните части на Балканите, Одесос преживява

[13] *Велков, В.* Градът в Тракия и Дакия през късната античност, с. 86.

[14] *Poulter, A.* Nicopolis ad Istrum, 33–35, 46. *Динчев, В.* Към историята на Nicopolis ad Istrum и неговата територия през втората половина на V в. – В: The Roman and Late Roman City. (The International Conference Veliko Turnovo 26–30 July 2000). Sofia, 2002, p. 45. Новопоявилият се град на хълма Царевец поема функциите на значим градски център в областта от края на V – началото на VI в. По това време е построено укреплението на Никополис ад Иструм, което съществува до 598 г.

[15] *Ангелов, Н.* Културни пластове преди изграждането на двореца. – В: Царевград – Търнов. Т. 1: Дворецът на българските царе през Втората българска държава. История на проучванията, архитектура, надписи, монети, културни пластове преди изграждането на двореца. София, 1973, 249–351, 291–296. *Ваклинов, С.* Формиране на старобългарската култура VI–XI в. София, 1977, с. 48.

[16] След нападението на хуните над града в Нове е предприето ново строителство, изградени са християнски култови сгради, голяма базилика и епископска резиденция. Виж: *Чичикова, М., П. Владкова.* Нове, разкопки на сектор VIII А. – Археологически открития и разкопки 1991. София, 1992, 65–66. Разрушен е от авари и славяни през 597 г. Виж: Novae – antyczne miasto. Varshava, 2003, p. 24. За последен път се споменава във връзка с похода на Коменциол през 601 г. Виж: *Велков, В.* Градът в Тракия и Дакия през Късната античност, с. 86. Дорустурум претърпява аварско нападение през 586, съществува до началото на VII в., когато голяма част от населението му се преселва в Тракия. Виж: *Велков, В.* Античният Дороструум. – В: Дорустурум – Дръстър – Силистра. Силистра, 1988, с. 30.

разцвет между IV и VI в. И в този град се наблюдава мащабно строителство на християнски културни сгради. Градът е опустошен от пожар през 626 г., при нашествието на авари и славяни, след което организирано е изоставен.[17] Други градове като Марцианопол и Ятрус съществуват до началото на VII в. Шуменската крепост също функционира до началото на VII в., когато е разрушена от авари и славяни. Акре (Калиакра) успява да устои на варварските набези, но е изоставена по времето на император Ираклий (610–641).[18]

Развитието на градовете в провинция Скития и проблемите, пред които те се изправят, са от сходен характер. Залдапа функционира до края на VI в. и за последен път се споменава в 594 г. Вероятно е засегната от аварското нападение през 585 г. Тропеум Траяни (Адамклисе) преживява нападение на авари и славяни и губи градския си облик. Истрия е разрушена от кутригурите през 559 г., опожарена е в края на века, възстановява се, но в началото на VII в. настъпва упадък и селището губи градския си характер. Диногеция също е опожарена от

[17] Храмът на Аполон в Одесос е преустроен в християнска базилика, изградени са и четири базилики, включително епископска. Градът преживява разцвет за разлика от повечето градове в Дакия. Той става център на създадената от Юстиниан през 536 г. *quaestura exercitus*, която обединява няколко провинции в една административна единица. Виж: *Велков, В.* Градът в Тракия и Дакия през Късната античност, с. 85. Също така виж: *Кузев, А.* Варна. – В: Български средновековни градове и крепости. Т. I: Градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981, с. 293.

[18] Марцианопол е разрушен от аварите през 586 г., след което градският живот се възстановява. Вероятно през 614–615 г. е унищожен окончателно от аварите. Виж: *Ангелов, А.* Марцианопол (Marcianopolis). – В: Римски и ранновизантийски градове в България. Т. I. София, 2002, с. 118. Ятрус се споменава за последен път от Теофилакт Симоката през 586 г. във връзка с похода на Петър – брат на император Маврикий. Виж: *Велков, В.* Градът в Тракия и Дакия през Късната античност, с. 9. Вероятно е разрушен при аварското нападение от 600 г. Виж: *Vagalinski, L.* Ne varietatem timeamus – Über die chronologie des Spätantiken Kastells Iatrus an der Unteren Donau (Objekt XLIV). – Archaeologia Bulgarica, VII, 2003, 2. В Шуменска крепост са засвидетелствани военни и културни постройки. Виж: *Антонова, В.* Средновековният град Шумен. – В: Средновековният български град. София, 1980. Разрушена е от авари и славяни в края на VI-началото на VII в. Виж: *Антонова, А.* Шуменската крепост. Твърдина през вековете. София, 1981, с. 28. За Калиакра виж: *Джингов, Г., А. Балканска, М. Йосифова.* Калиакра. Т. I: Крепостно строителство. София, 1990, 13–14.

кутригурите през 559 г., но успява да се възстанови. Крепостта е изоставена през 600 г. Сакидава постепенно губи градския си характер и е изоставена през втората половина на VII в. За Томи е известно, че устоява на аварското нападение от 599 г. Калатис също функционира до началото на VII в.[19]

За разлика от градовете в северната част на Балканите, голяма част от тези в южните части на полуострова оцеляват, макар и в променен вид. Някои градове от провинция Хемимонт като Месамбрия и Созополис съществуват почти непрекъснато през разглеждания период. Те се развиват по типичния за епохата начин, като в тях е засвидетелствано строителство на културни сгради. Други градове от провинцията като Деултум (Девелт) и Цоида съществуват до началото на VII в.[20] Оцелява и един от най-големите византийски градове на Балканите – Филипопол, но и в неговото развитие се наблюдава характерното застрояване на улици и изоставяне на обществени сгради като терми, стадион и театър. Към средата на V в. е изоставен и форумния комплекс. В края на VI в. градът се ограничава до трихълмието, укрепено от ранновизантийска крепостна стена. В началото на VII в. е опожарен, а население-

[19] За Залдапа виж: *Торбатов, С.* Късноантичният град Залдапа. София, 2000, с. 7, 74–76. За Тропеум Траяни, Истрия, Диногеция и Сакидава виж: *Scorpan, C.* Limes Scythiae: Topographical and stratigraphical research on the late Roman Fortification on the Lower Danube. (BAR: International Series, 88). Oxford, 1980, p. 49, 66–79. За Томи виж: *Poulter, A.* The use and abuse of urbanism in the Danubian provinces during the Later Roman Empire. – In: The City in Late Antiquity. Ed. by J. Rich. London-New-York, 1992. За Калатис виж: *Scorpan, C.* Note sur les Fouilles de sauvegard de Callatis-1971. – Pontica, 7, 1974, p. 196.

[20] Вероятно през 587 г. част от стените на Месамбрия са разрушени при аварско нападение, след което са възстановени някои от базиликите. Виж: *Velkov, V.* Mesambria-Mesembria-Nessèbre (Situattion, recherches, notes historiques). – In: Nessebre. V. I. Sofia, 1969, p. 21; *Гюзелев, В.* Несебър. – В: Български средновековни градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981, с. 328. През втората половина на VI в. в Созопол се изгражда масивна крепостна стена. Виж: *Панайотова, К., Ц. Дражева.* Аполония Понтика – Созополис (Apollonia Pontica – Sozopolis). – В: Римски и ранновизантийски селища в България. Т. 2. София, 2003, 226–227. За Деултум и Цоида виж: *Аладжов, А.* Византийският град и българите, 45–47.

то му намалява. Първият строителен период на средновековния град е от VII–IX в., като укрепленията запазват плана на ранновизантийската стена.[21] Някои градове в провинция Тракия като Августа Траяна и Диоклецианопол (Хисаря) престават да функционират до началото на VII в. Развитието им след средата на VI в. също е белязано от характерното за много градове некачествено жилищно строителство и изграждане на църкви и други култови сгради. В Диоклецианопол са засвидетелствани големи разрушения от края на VI–началото на VII в. и градът престава да функционира. През VIII–X в. се формира ново селище, което заема почти цялата площ на стария град.[22] Подобни явления се наблюдават и в градовете на провинция Средиземна Дакия. Сердика променя своята структура, строят се казарми и се нарушава уличната мрежа чрез застрояване. Изграждат се много християнски култови постройки, а при император Тиберий II (578–582) се предприема възстановяване на тръбопровода и разрушените сгради. Известно е, че по време на обсадата на Солун през 620 г. в града има много бежанци от Сердика, което е свидетелство, че градът е бил застрашен и вероятно превзет.[23]

Наблюденията върху разкритите структури от ранновизантийските археологически пластове в редица градове показват изчезването на монументалния облик на сградите, липсата на регулярна планировка и

[21] *Мартинова, М., М. Боспачиева.* Филипопол (Philipopolis). – В: Римски и ранновизантийски градове в България. София, 2002, 185–192. За градът в трихълмието виж: *Такова, Ж.* Жилищен квартал по югоизточните склонове на трихълмието в Пловдив (IX–XII в.). – В: Годишник на Археологическия музей в Пловдив, X, 2001, с. 114.

[22] *Аладжов, А.* Византийският град и българите, 50–54; Виж: *Маджаров, К., М. Маджаров.* Диоклецианопол (Diocletianopolis) – В: Римски и ранновизантийски селища в България. Т. 1. София, 2002, 210–216.

[23] *Бояджиев, С.* Сердика (Serdica). Градоустройство, крепостно строителство, обществени, частни, култови и гробнични сгради през II–VI в. – В: Римски и ранновизантийски селища в България. Т. 1. София, 2002, с. 128. За бежанците в Солун виж: *Howard-Johnson, J.* Urban Continuity in the Balkans in the early Middle Ages. – In: Ancient Bulgaria. Pt. 2. Notttingham, 1983, p. 247. Късноантичната схема на Сердика се запазва до края на VIII–началото на IX в.

използването на некачествени материали през VI в. Сходна е, например, ситуацията в Антиохия, където големите обществени сгради престават да функционират, а върху хиподрума и улиците, в обществените бани и сред останките от бившите представителни сгради се появяват паянтови постройки от кирпич или ломен камък.[24] Засвидетелствано строителство върху уличните платна и постройки, долепени до крепостните стени през VI в., има и в Пауталия. Подобно строителство съществува и в Германия.[25] Найсос, който е възстановен при император Юстиниан, бива разрушен от аварите през 613–614, след което вероятно е изоставен. В родното място на Юстиниан – Прима Юстиниана (вероятно Царичин град) са изградени много базилики, баптистерий, енископска резиденция и др. църковни постройки. Вероятно изграждането на много култови постройки в този град може да се свърже със стремежа на императора да издигне родното си място като важен църковен център. Градът обаче не успява да се развие за дълго и през VI в. е изоставен.[26]

Един от основните градове на Византия на Балканите, който не само оцелява, а и бележи развитие през т.нар. *„Тъмни векове"* е Солун. В този град продължават да функционират редица обществени постройки. Архиепископ Йоан – автор на *„Чудесата на Св. Димитър"*, споменава за театър и стадион в Солун. Между 577 и 630 г. градът е подложен на серия нападения от страна на славянски и други племена, но успява да устои. Той преживява и чумна епидемия малко преди една от обсадите (586 г.). Превръщането на църквата във фокус на обществения живот и средство за демонстриране на социален статус

[24] *Foss, C.* Syria in Transition, A.D. 550–750: An Archaeological Approach. – DOP, 1997, 51, 194–197, 264.

[25] *Слокоска, Л., Л. Стайкова-Александрова, Р. Спасова.* Пауталия (Pautalia). – В: Римски и ранновизантийски селища в България. Т. 1. София, 2002, с. 263. За последен път Пауталия се споменава в 553 г. Вероятно градът е разрушен от авари и славяни в края на VI в. Германия е изоставена в началото на VII в. Виж: *Аладжов, А.* Византийският град и българите, 60–61.

[26] *Bavant, B., V. Ivanišević.* IUSTINIANA PRIMA. CARIČIN GRAD. Beograd, 2003, 13–21.

и престиж е засвидетелствано в някои данни, отнасящи се за Солун. Известно е, че частни лица дават пари за реконструкцията на църквата „*Св. Димитър*" и за строеж на нови църкви. Според един надпис император Юстиниан II (685–695, 705–711) дава цялата печалба от градските солници на църквата.[27] В останалите градове от провинция Македония се наблюдават типичните промени, характерни и за останалите провинции в южната част на Балканите. Подобно е състоянието на Запра (дн. Сандански), Филипи, Амфиполис и Стоби.[28] Други градове в южната част на полуострова също са в упадък, но повечето

[27] *Spieser, J.-M.* La ville en Grèce du III-e au VII-e siècle. – In: Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. (Collection de l École française de Rome, 77). Rome, 1984, p. 319. Намалява количеството и качеството на монетите в града. Виж: *Metcalf, D.* The Mint of Thessalonica in the Early Byzantine Period. – In: Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. (Collection de l École française de Rome, 77). Rome, 1984, 117–119.

[28] Запра е основно преустроен между IV и VI в., като в града се строят много християнски култови сгради. Също така се подновява уличната мрежа, водопроводите, канализацията и се изграждат административни постройки. В края на VI в. градът претърпява земетресение и нападения на славяни и авари, разрушен е и е изоставен. Виж: *Димитрова-Милчева, А.* Сандански (Sandanski/Свети Врач) от Античността до Средновековието.– В: Римски и ранновизантийски градове в България, София, 2002, 269–294, 276, 285–286. Във Филипи е изграден архитектурен комплекс с църкви и епископска резиденция, който става център на градския живот до опожаряването на града през VII в. През 618 г. е разрушен от земетресение, след което престава да бъде определян като град. Виж: *Provost, S.* City wall and urban area in Macedonia: the case of Philippi. – In: Recent Research in Late-Antique Urbanism. Ed. by L. Lavan. (JRA, Supplementary Series, 42). Portsmouth, Rhode Island, 2001, 123–135. Амфиполис се трансформира във византийски кастрон. Материалната култура се влошава, а населеното място се демонетизира. Става част от т. нар. „епископски кастели". Виж: *Dunn, A.* The Transformation from Polis to Kastron in the Balkans, 400–409. След разрушенията, претърпени през 450 г., повечето сгради в Стоби не са възстановени. Дворците са преустроени в магазини и жилищни сгради. Театърът престава да съществува и върху част от него е построена църква. Виж: *Wiseman, J.* The City in Macedonia Secunda. – In: Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. (Collection de l École française de Rome, 77). Rome, 1984, p. 295. Наблюдава се влошаване на строителството, а част от центъра остава пустеещ. Трансформира се в ранновизантийски град с неправилна структура и църковни сгради. Градът преживява нападения на славяни и е изоставен през 570 г. Виж: *Микулчик, И.* Некои нови моменти от историјата на Стоби. – В: Студии за старините во Стоби. Т. III. Ур. Б. Алексова и Ц. Вајсман. Титов Велес, 1981, с. 209.

от тях оцеляват, макар и в силно променен вид. Никополис ад Нестум е разрушен в края на VI в. и вероятно след това не се възстановява, докато Абдера съществува и през VII в. Маронея съществува без прекъсване през VII–VIII в. В най-южните части на полуострова голяма част от градовете също се съхраняват, но размерът им намалява. Така, например, площта на Атина е силно намалена, а агората на града пустее. Върху театъра на Дионис е изградена църква. Много езически храмове също са превърнати в църкви. Коринт също е построен наново върху част от стария град, но след VI в. е в упадък.[29] В Хераклея Линценсис (Битоля) също се забелязва некачествено жилищно строителство. Известно е, че в града е построена базилика, спонсорирана от частно лице. Някои от градовете в западната част на полуострова оцеляват. Такива са Никополис (в Епир), където се строят основно укрепления и църкви, и Салона. Други градове като Ахрида и Дирахиум са унищожени или напуснати.[30]

Тенденциите при развитието на градовете в балканските провинции на Византия засягат дори и столицата Константинопол. Там също се наблюдава засилено строителство на културни сгради. През т. нар. „*Тъмни векове*" са изоставени старите урбанистични практики и много обществени сгради са занемарени, а други сменят своето предназначение. Не функционират също така баните и термите. Между 600 и 780 г. се строят само защитни съоръжения. През VIII в. голяма част

[29] *Spieser, J.-M.* La ville en Grèce du III-e au VII-e siècle, p. 318; *Lohmann, H.* Atene. Forshungen zu Siedlung – und Wirtsheftsstruktur des klassischen Atika. Köln-Wien, 1993, S. 260. За Никополис ад Нестум и Абдера виж: *Аладжов, А.* Византийският град и българите, 69–70. Коринт претърпява три земетресения между 522 и 551 г. и чумна епидемия през 542 г. Някои базилики са разрушени, а върху тях са построени къщи. Виж: *Curta, F.* The Making of the Slavs, p. 141.

[30] В Никополис основно е обитаван акрополът на града. Виж: *Gregory, T.* The Early Byzantine Fortification of Nicopolis in comparative perspective. – In: Νικόπολις Α΄ Πρακτικά του πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23–29 Σεπτεμβρίου 1984). Ed. by E. Chrysos. Preveza, 1987, p. 260. За Салона съществуват сведения, че църквите се поддържат с доходи на имения около града. Виж: *Nikolajević, I.* Veliki posed u Dalmaciji u V i VI veku u svetlosti arheoloskih nalaza. – ZRVI, 13, 1971, s. 286.

от града е изоставена, като започва да се застроява наново едва през следващото столетие.[31] През този период до голяма степен избледнява и представата за градската прослойка като различна от селската, което вероятно се случва в резултат от настъпилите промени, свързани най-вече с превръщането на градовете в крепости. Подобно явление се наблюдава и в градовете от азиатските провинции на империята, но то се развива основно през VII в. Например през V–VI в. устройството на градове като Антиохия, Апамея, Босра и Епифания разкрива добра планировка с монументален облик, прецизно построени сгради и внимателно подбрани материали. Площадите, баните, театрите и други обществени постройки функционират според предназначението си. През VII в. настъпва съществена промяна и повечето от тези градове добиват вид на полусела, а обширни части от тях тънат в руини. Върху улиците се строят сгради от ломени камъни без планировка, а баните и театрите се използват за жилища.[32]

Археологическите свидетелства говорят, че в Мала Азия промяната настъпва през т. нар. *„Тъмни векове"* и градовете се редуцират като размер и състояние. Типични примери в това отношение са Сарди, Милет и Пергам.[33] Историците от епохата рядко говорят

[31] Constantinople in the Early Eight Century: The Parastaseis Syntomoi Chronicai. Ed. by Av. Cameron and J. Herrin. Leiden, 1984; *Haldon, J.* Byzantium in the Seventh Century. The transformation of a culture., Cambridge, 1997, 115–117. Според някои учени манталитетът и културата на византийците през VII в. са се променили до такава степен, че те вече не разбират значението на запазените древни монументи. Статуите, арките и релефите предизвикват в тях само учудване. Почти всички обществени постройки са изоставени с изключение на Хиподрума. Изчезват дворците на сенаторите и висшите сановници, а също театрите, баните и университетите, а с тях и характерният за античността живот. Виж: *Mango, C.* Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècle). Paris, 1985, 58–60. Според С. Менгоу върху античния Константинопол израства нов вид град, който не се различава от другите градове с неправилна улична планировка.

[32] *Kenedy, H.* The Last Century of Byzantine Syria: a reinterpretation. – ByzF, X, 1985, p. 148.

[33] Виж: *Hamond, M.* The Emergence of Medieval Towns: Independence or Continuity? – HSCP, 78, 1974, 1–33.

за провинциалните градове. В църковните документи от епохата се говори за градове – седалища на епископии, но тези сведения отразяват консервативните нагласи във византийската църква, защото не отчитат промяната в състоянието на въпросните населени места. В своето произведение *„За темите"* император Константин VII (913–959) дава списък с двадесет града в Азия: Ефес, Смирна, Сарди, Милет, Приене, Колофон, Тиатепра, Пергам, Магнезия, Трол, Хиерапол, Коласия (Хонея), Лаодакия, Ниса, Стратоникея, Алабанда, Алинда, Мирина, Теос и Лебедус.[34]

През Късната античност Ефес е най-големият град в Мала Азия и се радва на просперитет, но нашествието на персите от началото на VII в. променя това положение. Градът става обект на бойни действия и е превзет. Монетните находки показват, че около 614 г. постройките при горната агора са изоставени, а луксозните жилища и най-жизнените части на града са в руини. По време на т. нар. *„Тъмни векове"* Ефес е защитен от нова стена, която обхваща по-голямата част от града. Театърът е превърнат в крепост.[35]

Град Сарди е столицата на провинция Лидия и е дълъг около два километра по посока изток-запад. През 616 г. градът е разрушен от войските на Хозрой II (591–628). Възстановен е от император Констанс II през 660 г., но по времето на Константин VII Сарди се състои от цита-

[34] *Constantinus Porphyrogenitus*. De thematibus. Ed. A. Pertusi, Vatican, 1952, p. 68.

[35] *Foss, C.* Archaeology and the „Twenty Cities" of Byzantine Asia. –AJA, 81, 1977, p. 472. Термите на Константин са в руини, а върху тях вероятно са издигнати колиби, включително над Аркадиане. Част от театъра е застроен с къщи, а дворецът в северната част на града е превърнат в квартал с цистерна. След разрушаването на акведукта всяка част на града трябва да се снабдява самостоятелно с вода. През този период е издигната една голяма постройка – на мястото на базиликата „Св. Мария" е издигната тухлена кръстокуполна църква (вероятно през VIII в.). На мястото на античния град са построени две укрепления в близост до пристанището и едно на хълма Аясулук. След затлачването на пристанището, двете укрепления са изоставени, а Ефес постепенно се премества към силно укрепени вътрешни селища на хълма Аясулук, където църквата Св. Йоан оформя центъра на населеното място, като епископът вероятно се премества там.

дела, в която има къщи и църква. Очевидно Византия полага усилия за възстановяване на градовете, пострадали от войните с перси и араби, но те не дават траен резултат. Честите нападения, както и обществено-икономическите промени, които империята преживява, водят до съществени промени в градския живот.[36] Крепостните стени и църквите се превръщат в характерни елементи за градовете от Мала Азия през VII в. По подобен начин се развиват градове като Милет и Приена, в които през този период се строят най-вече култови сгради и укрепления. От средата на VII в. Милет се измества към мястото, където са изградени църквата и крепостта, които формират централната част на новия град.[37] Единствените големи постройки, изградени в Пергам през този период, са църквите и крепостната стена. В Смирна единствените съществени градежи от този период са крепостните стени.[38]

[36] Античният град е дълъг около два километра по посока изток-запад. Издигнат е римски гимназион, римска баня от южната страна на храма на Артемида. В средновековният Сарди поселенията имат характер на села и са групирани на три места – около главната улица, около базиликата, а третото е разположено над римската баня в източната част на града. До голяма степен Сарди се развива като Ефес, но през средновизантийския период контрастът с античния град е по-голям. Виж: *Foss, C.* Byzantine and Turkish Sardis. Cambridge, Massachusetts, 1976.

[37] *Foss, C.* Archaeology and the „Twenty Cities" of Byzantine Asia, 478–479. Мястото дори става независимо от Милет и е организирано като епископия с името Хиерон-Храм. Приена, която е малък град през Късната античност, се разпростира върху половината от площта си. В града е построена църква от сполите на римски гимназион и храм на Атина. Театърът е застроен с къщи. Гимназионът от южната страна на църквата е изоставен, върху него са построени баня и къщи, а улиците са застроени. Виж: *Wiegand, Th.* Priene. Berlin, 1904, 477–485. Новият акропол е построен през VII–VIII в.

[38] *Foss, C.* Archaeology and the „Twenty Cities" of Byzantine Asia, 480–482. Изградената крепостна стена в Пергам включва ранноелинистическия град – акропола. За периода на т.нар. *„Тъмни векове"* има две сведения за Пергам – превземането му от арабите през 663 г. и отново през 716 г. Според изворите Смирна е завладяна от арабите през 654 и 672 г. Става седалище на тема, но единствените съществени останки от този период са укрепленията с надпис от времето на император Ираклий (629–641 г.), който показва, че Смирна все още съществува по това време и не преживява големи опустошения във войната с персите, както Ефес и Сарди. Виж: *Naumann, R., S. Kantar.* Die Agora von Izmir in Kleinasien und Byzanz. – Istanbuler Forschungen, 17, 1950, S. 78, 103.

Други градове, които Константин VII споменава, са Магнезия, Тралес и Ниса, разположени на р. Меандър – на пътя между Анатолийското плато и Егейско море. Данните за тези градове са малко. Известно е, че театърът в Магнезия е застроен. През византийския период върху част от града е издигната малка крепост приблизително върху агората, като стените са датирани от времето на император Ираклий. На т. нар. *„Пето-Шести Вселенски събор"* (692 г.) това укрепление е наречено Протомеандрополис. Останалите две населени места вероятно са още по-незначителни.

За град Хиерон е известно, че е построена цитадела и малка църква, направена от руините на античен храм. В Тралес е построена църква на мястото на езически храм[39] и гимназион, а друг гимназион е превърнат в църква. За Ниса сведенията също са много малко. Проведените разкопки показват, че в града са построени агора, гимназион и църква през Късната античност. В градовете от югозападна Фригия – Лаодакия, Хиерапол и Колосия са разположени в долината на река Ликос, също се строят църкви. Лаодакия е преустройвана няколко пъти и е изоставена през VII в. Най-голямата църква в Хиераполис е тази на Св. Филип, който е изгорен в града. Колосия е в упадък още от Елинистическата епоха и вероятно съществува до VIII в., докогато се споменава за местен епископ. Вероятно след това градът е преместен. Град Хонае също се мести на хълм до града, което е типичен пример за трансформацията на античната система на градоустройство в средновековна.[40]

Трудно е да се каже защо Константин VII включва останалите малки градове в своя списък. За Тиатерия не се знае почти нищо през този период. За останалите градове данните са много малко. Албанда,

[39] *John of Ephesus.* Lives of the Eastern Saints. Ed. and transl. by E. W. Brooks. Pt. II (1). – PO, T. XVIII (Fasc. 1), 1924, p. 336.

[40] *Foss, C.* Archaeology and the „Twenty Cities" of Byzantine Asia, 483–485. Църквата в Хиераполис е издигната извън града през IV–V в., а по времето на Юстиниан I са построени още няколко църкви. Църквата „Св. Филип" е опожарена в средата на VI в. и никога повече не е възстановена.

Алинда, Стратоникея, Мирина, Колофон, Лебедус и Теос все още са населявани през Късната античност. Вероятно някои от тях оцеляват и през следващите векове, но като селища. Включването на тези населени места в списъка на Константин VII показва, че той вероятно използва стар списък, съставен през Късната античност или по-рано.[41]

Войната между Византия и Персия, която започва малко след възкачването на император Фока (602–610) на престола, води до големи опустошения в Мала Азия. Те обаче са съсредоточени най-вече около местата, където се водят бойни действия и засягат в по-малка степен останалите територии на Византия. Изглежда персите не успяват да завземат трайно западна Мала Азия, а се ограничават само с рейдове, които обаче са много разрушителни. В трайно завладените земи обаче те установяват своя администрация и се опитват да поддържат нормалното съществуване на тези територии.[42]

Войните с персите и арабите, както и чумните епидемии от VI–VIII в., са сред основните причини за промяната в облика на градовете в Мала Азия. Всички градове са в упадък, може би с изключение на

[41] Константин очевидно използва стар списък на poleis episemoi, който преправя и моделира. За този по-ранен списък виж: *Honigmann, E.* Die Sieben Klimata und die poleis episimoi: eine Untersuchung zur Geschichte der Geographie und Astrologie im Altertum und Mittelalter. Heidelberg, 1929.

[42] *Foss, C.* The Persians in the Roman near East (602–630 AD). – JRAS, 13, 2003, 149–170. Виж също: *Foss, C.* The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity. – EHR, 90, 1975, 721–743. Персите налагат администрация и режим на управление в завладените земи. В Армения е въведена администрация и дори се възобновяват църкви, като например, възстановената от католикоса Комитас катедрала през 618 г. Поклоници от Армения стигат до Йерусалим. Персите запазват Едеса като административен център и установяват своя администрация там. Към 622 г. обаче отношенията между населението на града и персите се влошават. Много голям брой граждани са ограбени, а конфискуваното злато и сребро е изпратено на Хозрой II. За Сирия също няма данни за големи разрушения. Житието на Св. Атанасий Персиец разкрива едно сравнително толерантно отношение на персите към местното население. В него се споменават различни персийски чиновници и служители в местната администрация. Населението на други градове като Кесария, Халкедон и Анкира, обаче е отведено в робство. За войната с персите виж: *Stratos, A.* Byzantium in the Seventh Century. Vol. I: 602–634. Amsterdam, 1968, 103–117.

Смирна. В някои отношения промяната е драстична, както в Сарди, Пергам, Милет, Пирена и Магнезия, които стават малки крепости. Коласия престава да съществува, а Ефес драстично намалява размера си. Хиераполис остава разположен на по-голяма част от бившата си площ. Въпреки това градът е в упадък през VII–VIII в.[43] Археологическите данни, с които разполагаме, обаче не винаги са надеждни по отношение на размера и населението на градовете. Останките от следримския период, които понякога са много оскъдни лесно могат да бъдат изхвърлени от археолозите и има добре документирани подобни случаи. В много случаи липсва детайлна и точна стратиграфия и археологическите дебати за градовете през т.нар. *„Тъмни векове“* се свеждат до обсъждане предимно на градските стени и монетни находки.[44]

В резултат на описаните външнополитически и вътрешни промени във Византия градовете изменят своя физически облик и социална структура. През VII в. се наблюдава прромяна на елита в империята, при която сенаторската аристокрация се заменя от т.нар. *„нови хора“*, издигнати от императорите на базата на техните умения и опит. Същевременно тези хора са до голяма степен зависими от императора. Държавата все повече се намесва в градските данъчни дела и назначените от нея куриали се превръщат по-скоро в събирачи на данъци. В резултат на тези тенденции градското население и местните елити стават по-индиферентни към централната власт. Същевременно църквите се превръщат в подходящ обект за инвестиране с оглед увеличаване на социалния престиж, но от началото на

[43] *Foss, C.* Archaeology and the „Twenty Cities“ of Byzantine Asia, 485–486.

[44] *Perkins, B-W.* Urban survival and urban transformation in the Eastern Mediterranean. – In: Early Medieval Towns in the Western Mediteranean. Ed. by G. P. Brogilo. Mantova, 1996, 146–148 Градските стени са в най-добрия случай обща индикация за размера на града. Например агората в Атина е извън акропола, а има данни, че през V, VI и дори през VIII в. е гъсто заселена. В Афродизия също има постройки извън крепостните стени. Въпреки че крепостите са с малки размери, при тях се търси естетичен ефект, което показва връзка с античните архитектурни традиции.

VII в. тенденцията е тази активност да се съсредоточава до голяма степен в Константинопол.[45]

От друга страна, се променят и самите градове, както и отношението на централната власт към тях. Функционалното значение на тези населени места за държавата намалява. Официалните документи като императорските едикти се отнасят към тези градове като към църковни и административни центрове. Тази църковна дефиниция за град изглежда е единствената, която оцелява след средата на VII в. Самите градове променят своя облик като първоначално публичните постройки на много места са занемарени, а обществените пространства се застрояват.[46] Постепенно „κάστρον" се превръща в термин от всекидневната реч през VII–VIII в., а „πόλις" се свързва с класическото минало. Същевременно още от VI–VII в. нараства припокриването при използването на термините „полис" и „кастрон".[47] Малала говори за предоставяне на градски права на укрепени места – kastra като главната разлика с „полис" е в даването на специфичен юридически статут на новопровъзгласени градове. Теофилакт Симоката, който пише в началото на VII в. е по-прецизен като използва термините „πόλεις", „πόλισμα" и „φρούριον" за различен тип селища.[48]

[45] *Haldon, J.* The Idea of the Town in the Byzantine Empire, 5–8. Градовете, свързани със светци имат допълнителна възможност за просперитет. Типичен пример е Евхая с култа към Св. Теодор Стратилат.

[46] Още през 1934 г. е създадена убедителна хипотеза, потвърдена по-късно от разкопките в Антиохия, че новият тип град се формира чрез постепенно присвояване на пространства от широките улици с колонади. Според въпросния модел, временни сергии върху тротоара, а по-късно и върху улиците, постепенно прерастват в постоянни солидни постройки за работилници и търговия на дребно, превръщайки улиците в лабиринт от алеи. Тази промяна добива завършен вид през X в. Виж: *Sauvaget, J.* Le plan de Laodicée sur mer. – BEO, 4, 1934.

[47] *Brandes, W.* Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrhundert. Berlin, 1989, 31–35.

[48] *Johannes Malalas.* Chronographia. Ed. I. Thurn, Berlin, 2000, p. 20. *Theophylactus Simocatta. Historiae,* Ed. C. de Boor, corr. P. Wirth. Stuttgart, 1972, p. 249.20, 26; 295. Един от най-важните видове извори от края на VII до IX в. – агиографията, говори в повечето случаи за „полис", без да се прави уточнение за какво населено място става дума. Ислямските географи дават значително по-точни описания, като правят

Въпреки преживените бедствия, икономически трудности и промени в провинциите на империята, много градове остават относително богати. Техните елити продължават да инвестират в църкви и обществени дела. Античните градове и характерното за тях градоустройство, които Византия наследява, се трансформират, тяхната територия намалява и повечето от тях са укрепени. Тези крепости започват да служат като защитни центрове на населението от околността, което по-скоро принадлежи на полиса, отколкото на селото. От друга страна, нарастващата фискална и административна зависимост на тези населени места от централната власт и влиянието, което оказва Константинопол, са значителни фактори, които влияят върху тяхното развитие и водят до индиферентност на местните елити към техните градове.

разлика между големи градове, малки градове и села. Виж: *Haldon, J.* Byzantium in the Seventh Century, 112–113.